

Zbigniew Jasiewicz

Instytut Antropologii i Etnologii

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

jasezb@amu.edu.pl

OSKAR KOLBERG I JEGO DZIEŁO W ETNOGRAFII/ETNOLOGII POLSKIEJ I W INNYCH ETNOGRAFIACH NARODOWYCH

Oskar Kolberg and his work in Polish ethnography/ ethnology and other national ethnographies

Streszczenie. Artykuł poświęcony jest omówieniu obecności Oskara Kolberga i jego prac w polskich i europejskich naukach etnologicznych. Autor analizuje świadectwa pamięci o badaczu i jego działalności naukowej oraz jej rezultatach, utrwalanych w studiach z zakresu historii dyscypliny i źródłoznawczych, a także w opracowaniach dotyczących kultury ludowej, o charakterze monografii ogólnopolskich, regionalnych i problemowych, przygotowywanych przez kolejne pokolenia badaczy, korzystających ze zgromadzonych przez Kolberga materiałów jako cennych źródeł etnograficznych.

Słowa kluczowe: Oskar Kolberg, etnografia, etnologia, folklor, Polska, Europa

Abstract. The article discusses the presence of Oskar Kolberg and his works in Polish and European ethnological sciences. The author analyzes the testimonies of the memory of Kolberg and his scientific activity and its results, recorded in studies in the field of the history of the discipline and source studies, as well as in studies on folk culture, in the form of nationwide, regional and problem monographs, prepared by successive generations of researchers using the materials collected by Kolberg as valuable ethnographic sources.

Key words: Oskar Kolberg, ethnography, ethnology, folklore, Poland, Europe

Kolberg i jego prace obecne są w etnografii/etnologii¹ w dwóch postaciach: pamięci o badaczu i jego działalności naukowej oraz jej rezultatach, utrwalanych w studiach z zakresu historii dyscypliny i źródłoznawczych, ciągle nowych oraz w opracowaniach dotyczących kultury ludowej, o charakterze monografii ogólnopolskich, regionalnych i problemowych, przygotowywanych przez kolejne pokolenia badaczy, korzystających ze zgromadzonych przez niego materiałów jako cennych źródeł etnograficznych. Cele tych prac były różne, różna też była ich problematyka i sposób przedstawiania w nich i analizowania informacji zgromadzonych przez Kolberga. Obecność ta, zmieniająca się w różnych okresach, potwierdzana była i jest także reedycjami jego publikacji i edycją materiałów zachowanych w tekstach archiwalnych oraz wydarzeniami naukowymi i społecznymi, zwykle związanymi z rocznicami jego urodzin lub śmierci, mającymi przypominać o dorobku Kolberga i umacniać jego znaczenie w nauce i kulturze polskiej. Miała i ma postać także fascynacji

¹ W artykule, operującym przede wszystkim materiałem historycznym, zajmuję się działaniami badawczymi występującymi pod dwoma wyżej wymienionymi nazwami. Nadaję im jednak znaczenie „ nauk etnologicznych ” obejmujących również takie kierunki badań, jakimi są folklorystyka i etnomuzykologia, wszystkie łączące się obecnie z antropologią. Studia folklorystyczne i etnomuzykologiczne, dotyczące Kolberga i korzystające z jego dorobku, w tym artykule brane są jednak pod uwagę tylko wyjątkowo.

osobą badacza, działającego w trudnych warunkach i niezwykle zdeterminowanego. Analizą obejmuję dostępne dla mnie publikacje, głównie naukowe. Bogate piśmiennictwo informacyjne, choćby w postaci haseł słownikowych i encyklopedycznych (por. m.in. F.H.L. [Lewestam] 1864; Turczynowiczowa 1967–1968; Bielawski 1997; Miller, Skrukwa 2007), popularno-naukowe oraz edukacyjne, np. podręczniki szkolne, w którym pojawia się Kolberg, w tym tekście rzadko uwzględnione, wymaga oddzielnego opracowania. Koncentruję się na miejscu Oskara Kolberga w uprawianej przeze mnie dyscyplinie naukowej, nie pretendując do pełnego wykorzystania obszernej literatury związanej z tym tematem. Poza zakresem podjętych rozważań pozostawiam ważny i rozległy obszar oddziaływania postaci Kolberga i jego dzieł na kulturę społeczności lokalnych i regionalnych oraz narodową.

Kolberg i jego prace w etnografii polskiej czasów zaboru

Dzieła Kolberga, jeszcze za jego życia, były wielokrotnie recenzowane w czasopismach polskich (np. Wójcicki 1869; Biegeleisen 1886; Franko 1889). Po śmierci Kolberga w roku 1890 opublikowano wiele nekrologów i wspomnień o nim (zob. m.in. Gawełek 1914: 259). Już w roku następnym Izydor Kopernicki wydał z materiałów badacza *Chełmskie, cz. II* i w tym samym roku *Przemyskie*. Obawiano się o los pozostałych niewydanych materiałów. Jan Karłowicz ubolewał: „Kto i kiedy dostarczy nam reszty puścizny po Kolbergu? Przyjazną rękę Kopernickiego niestety śmierć już obezwładniła” (Karłowicz 1892: 357).

Stopniowo zanika zainteresowanie materiałami zgromadzonymi przez Kolberga, a prace mu poświęcone stają się nieliczne. Spowodowane to zostało, pod koniec XIX wieku, zerwaniem w nauce polskiej z pozytywnym minimalizmem poznawczym i związanym z nim kultem faktów, co zauważył Ryszard Górski (1974: 218). Nazwisko Kolberga nie zostało wymienione w broszurze Adolfa Strzeleckiego na temat ludoznawstwa (1895) i, co bardziej znaczące, w pracy J. Karłowicza (1906), stanowiącej podsumowanie wiedzy o etnografii ziem polskich. Erazm Majewski,

w roku 1904, ubolewał nad utrwalonym podziałem na „zbieraczy i badaczy” i brakiem opracowań syntetycznych: „Tak jak jest obecnie, nie jest dobrze. Zbieramy i zbieramy, ziarna pełen już śpichlerz, ale nie ma mąki z tego ziarna i nie ma chleba, bo brak młynarzy i piekarzy” (Majewski 1904: 431). Brak studiów o charakterze syntezy potwierdził Kazimierz Nitsch: „Synteza etnograficzna zupełnie u nas nie istnieje: mieliśmy tylko niestrudzonych zbieraczy, mieliśmy badaczy historii jednego szczegółu, nie było nikogo, co by chciał i zdołał ująć ten luźny materiał w całość” (Nitsch 1910: 337).

Edycja rękopiśmiennych materiałów zgromadzonych przez Kolberga wznowiona została w roku 1906, kiedy Seweryn Udziela wydał *Szląsk Górny* w „Materiałach Antropologiczno-Archeologicznych i Etnograficznych” Akademii Umiejętności, a w roku 1910, w tymże wydawnictwie, *Tarnów-Rzeszów. Materiały etnograficzne*. Z kolei Józef Tretiak, przy współdziałaniu Stanisława Fischera i Felicjana Szopskiego, ogłosił w roku 1907 tom *Wołyń. Obrzędy, melodie, pieśni*. Na zlecenie Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności do druku przygotowywano także inne zespoły materiałów Kolbergowskich. Nad teką *Śląsk Górny* pracował Jan Stanisław Bystroń (Skrukwa 1995: 40).

Pod koniec omawianego okresu pojawiła się biografia Kolberga pióra Stanisława Lama (1914), druga po ogłoszonym jeszcze za życia badacza szkicu biograficznym I. Kopernickiego (1889). Opublikowana została w 100-lecie urodzin Kolberga, zaświadczać, że wpisany został do narodowego panteonu postaci, o których należy pamiętać (Łopaciński 1901). W najobszerniejszym rozdziale biografii Lam przedstawił materiał zawarty w wybranych tomach „Ludu” oraz przypomniał zarzuty stawiane Kolbergowi: brak krytyki „opisów, bądź historycznych, bądź literackich” (Lam 1914: 56) dołączanych do materiałów zebranych przez samego badacza, niedostatek własnych jego komentarzy, nierównomierność, z przewagą pieśni i muzyki, gromadzonych materiałów, poszukiwanie pochodzenia nazw w głębokiej przeszłości lub mitologii odległych stron, a także niekonsekwencje w zapisie miejscowego języka. Niedostatki autor tłumaczy koncentracją Kolberga na gromadzeniu surowych materiałów, chęcią przedstawienia poglądów wielu badaczy oraz niedorozwojem

nauki (Lam 1914: 56 i n.). Przytacza relacje Franciszka Krčeka z rozmowy z Kolbergiem, pod koniec jego życia, w której ten stwierdził, że nie jest zawodowym etnografem. W rozmowie tej Kolberg powiedział o swojej drodze do etnografii i poglądach na nią:

[...] jak powiadam, etnografem nie byłem – wzięłem się do studiowania dzieł etnografów zagranicznych i na wzór ich wydałem tom następujący, a potem dalsze... O ile też tego czasu mi starczy, sam staram się z materiału wyciągnąć pewne wnioski, zestawić go z etnograficznymi badaniami Francuzów, Niemców i t. d., gdyż dopiero porównawcza etnografia może rzucić światło na rozwój człowieka i jego pojęć, na pokrewieństwo plemion i języków (Lam 1914: 60–61).

Lam uznał zwierzenie Kolberga z braku kompetencji zawodowego etnografa za wyraz skromności. Dostrzegł jego starania o stworzenie wszechstronnego obrazu kultury ludu: „nie tylko ilością nagromadzonych materiałów, ale też w oparciu, jaką stanowi niezmiernie duża ilość zestawionych studiów, wypisów, powiedzeń i określeń tych wszystkich, którzy na tej niwie przed Kolbergiem pracowali” (Lam 1910: 57–58). Przekonywał, że badacz ten wprowadził etnografię „na tory umiejętności ścisłej”. Obok zasług dla nauki docenił również ważny wpływ dzieła Kolberga na stosunki społeczne, na „demokratyzację społeczeństwa naszego” (Lam 1910: 72, 76).

Kolberg w etnografii okresu międzywojennego

W okresie międzywojennym, po roku 1919, Kolberg był pamiętany i nadal korzystano z jego materiałów, choć w Polsce, która odzyskała niepodległość, zmienił się stosunek do ludu. Przestał być ostoją polskości, pozostał ważny jako część narodu (Jasiewicz 2018: 63). J. S. Bystron opublikował artykuł mu poświęcony w 110. rocznicę urodzin, w którym przypomina nadany mu „zaszczytny przydomek ojca etnografii polskiej”; nazywa go także „apostolem pracy i ukochania ideału” (1924: 4).

W kolejnym artykule napisał: „Kolberg nie był teoretykiem ani ideologiem, nie dbał o sądy wartościowe, wiedział jedynie, że to, co jest własnością i wiedzą ludu jest ciekawe, jest wielkim dziełem kultury narodowej, że ginie szybko, a więc postanowił poświęcić się zbieraniu rzeczy ludowych” (1927: 172). Stwierdził, że zgromadzone przez Kolberga materiały pozostaną „na zawsze podstawowym źródłem etnograficznym” (1927: 172). Za „fundatora” nauki etnografii w Polsce uznał jednak J. Karłowicza, który spowodował, że w ludoznawstwie zaczęto widzieć nie tylko zbieractwo, ale także naukę, podejmującą ważne dla kultury problemy (1927: 173). Bystron nader często korzystał z materiałów zgromadzonych przez Kolberga w swoich licznych artykułach i książkach, zarówno o charakterze podręczników, jak i monografii problemowych (por. Bystron 1936). Znaczenie Kolberga w historii etnografii dostrzegają i materiałami Kolbergowskimi posługują się również inni, poza Bystronem, autorzy podręczników etnografii Polski: Adam Fischer i Stanisław Poniatowski oraz autorzy monografii regionalnych, a także Kazimierz Moszyński w swej monumentalnej *Kulturze ludowej Słowian*. Zachowana została jednakże świadomość konieczności krytycznego korzystania z dzieła Kolberga. K. Moszyński zauważył:

Że na słynnym i wielce zasłużonym Oskarze Kolbergu można polegać tylko wtedy, gdy podaje wiadomości od siebie samego, to rzecz od dawna znana. Ale właściwie nieufność do rzeczy podawanych przez etnografów za jakimiś bliżej nieznanymi nauczycielami, obywatelami czy obywatelkami, księżmi i t. p. powinna być zawsze jak największa (1931: B260).

W okresie międzywojennym nie wydawano rękopisów Kolberga. Interesowano się jednak nimi. Maria Turczynowiczowa przygotowywała do druku jego korespondencję (1965). Niektóre zagubione materiały odnajdywano (Hlawiczka 1936; Zborowski 1937).

Dziedzictwo Kolberga w etnografii/etnologii okresu PRL

Etnografię w Polsce, bezpośrednio po II wojnie światowej, odbudowywali przetrwali profesorowie i inni badacze. Świadomi wad ustrojowych państwa okresu międzywojennego, szczególnie tych, które dotyczyły wsi, strat wojennych oraz sytuacji geopolitycznej, zdecydowali się odbudowywać naukę w ramach możliwości im pozostawionych. Zainteresowanie Kolbergiem uległo wzmożeniu. W pierwszym powojennym tomie „Ludu” (t. 36), opublikowanym w roku 1946, Juliusz Zborowski ponownie informuje o odnalezieniu teki podhalańskiej Kolberga. Anna Kutrzebianka, w swej historii etnografii polskiej z roku 1948, charakteryzuje Kolberga jako wzór gruntowności i metody pracy, który gromadził pieśni nie po to, aby odkrywać przy ich pomocy zamierzchłą przeszłość, ale jako cel sam w sobie i dążył do „stworzenia zbioru pełnego, obrazującego współczesne życie wsi, świat ginący, ulegający wyrównaniu z miastem” (1948: 13). Stwierdzano małą dostępność wydanych już dzieł Kolberga. W Towarzystwie Ludoznawczym, restytuowanym po wojnie pod nazwą Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (PTL), jedynej w tym okresie instytucji integrującej etnografów, już w 1949 roku, z inicjatywy Jana Czekanowskiego i Józefa Gajka, pojawił się zamiar wydania całości dzieł Kolberga (Burszta 1970: 89).

Początkowo zamierzano doprowadzić do reedycji wydanych dotąd tomów. Uznano to za potrzebne na Walnym Zgromadzeniu Towarzystwa w Łodzi w roku 1951 w związku z planowanymi badaniami terenowymi mającymi przygotować etnograficzne monografie regionalne i Polski atlas etnograficzny (Kronika 1997: 51–52). Ważna w studiach nad dorobkiem Kolberga była sesja naukowa zorganizowana w Jeleniej Górze w roku 1954, w 140. rocznicę urodzin badacza, towarzysząca kolejnemu Walnemu Zgromadzeniu Towarzystwa. Wygłoszono w jej trakcie wiele referatów zarówno o charakterze syntetycznym, jak i analitycznym². Najszerzej postać Kolberga i jego dorobek przedstawił Józef Gajek, główny wraz z Adolfem Naszem organizator sesji. Stwierdził:

² Referaty z sesji, jak również dołączone do nich inne teksty poświęcone problematyce Kolbergowskiej, opublikowane zostały w tomie 42 „Ludu”.

Nikt już dzisiaj nie podaje w wątpliwość, iż „Lud” Kolberga jest jedynym etnograficznym kompendium materiałowym, niezbędnym do poznania warunków życia i kultury chłopów polskiego w połowie XIX wieku. Żadne archiwa i statystyki nie są w stanie zastąpić zebranych w tym dziele informacji o życiu wsi polskiej (Gajek 1956:36).

Trafną ocenę krytyki materiałów Kolberga przedstawił Kazimierz Dobrowolski:

Zrozumiałe jest, że dokonując rozbioru krytycznego dzieła Kolberga stosujemy te narzędzia krytyki, którymi dysponuje dzisiejsza nauka, niemniej jednak oceny jego dzieła należy dokonać na płaszczyźnie historyczno-porównawczej (polskiej i obcej). Znaczy to, że trzeba wziąć pod uwagę stan ówczesnej wiedzy i dopiero w tych ramach dążyć do stwierdzenia, w jakiej mierze wyniki pracy Kolberga odpowiadają ówczesnym osiągnięciom nauki, a w jakim stopniu wyprzedzają je, torując nowe drogi, lub pozostają za nimi w tyle (1956: 458).

W Jeleniej Górze zajmowano się także, jakże ważną dla obecności Kolberga w nauce, edycją spuścizny badacza. Mówił o tym A. Nasz w oddzielnym komunikacie. Sprawa ta podniesiona została w dyskusji. W przypisie od redakcji, dołączonym do artykułu J. Gajka poinformowano, że PTL przystąpił, wraz z Ossolineum, z końcem 1954 roku, do reedycji dzieł Kolberga, jednakże prace te w roku 1955 Polska Akademia Nauk wstrzymała (Gajek 1956: 36).

W trakcie obrad Walnego Zgromadzenia PTL w Cieszynie w roku 1958 zdecydowano o podjęciu starań o włączenie edycji dzieł Kolberga do programu obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego (Kronika 1997: 61). W 1960 roku Rada Państwa przyjęła do tego programu wydawnictwo Kolbergowskie i zleciła Polskiemu Towarzystwu Ludoznawczemu prace nad publikacją dzieł pod opieką naukową Polskiej Akademii Nauk (Burszta, Tarko 1964: 45 i n.; Burszta 1974: 198; Frankowska 1974: 214). Upowszechnienie wybranych elementów kultury ludowej służyło

legitymizacji „ludowego” państwa, a jednocześnie uczonym pozwoliło na realizację zadania ważnego dla nauki. Na posiedzeniu Zarządu Głównego PTL we Wrocławiu w roku 1961 postanowiono obowiązki redaktora naczelnego *Dziel Wszystkich Oskara Kolberga* z rąk J. Gajka przekazać Józefowi Burszcie i przenieść redakcję do Poznania (Kronika... 1997: 66). J. Burszta stworzył zespół edytorów i opracował zasady wydawania pism Kolberga (Burszta 1964a).

To w tym okresie powstawały studia omawiające całokształt działalności Kolberga, kontynuowane również później (por. Gajek 1956; Krzyżanowski 1956; Millerowa, Skrukwa 1982; Oskar Kolberg prekursor... 1995). Podjęto także prace mające na celu poznanie wybranych poglądów i kategorii badawczych przyjmowanych przez Kolberga, a także sposobów przedstawiania przez niego wybranych aspektów kultury i życia społecznego. Należą do nich m. in.: publikacje omawiające koncepcję regionu i założenia oraz realizację monografii regionalnych (Burszta 1969), artykuły rekonstruujące na podstawie materiałów Kolbergowskich obraz kultury wsi i stosunków społecznych w niej panujących (m.in. Delimat 1956; Skrukwa 1973), przedstawiające zróżnicowanie etniczne ziem dawnej Polski i stosunek Kolberga do mniejszości etnicznych (Serczyk 1974). Wszystkie te tematy weszły na stałe do studiów Kolbergowskich. Oceny dzieła Kolberga były różne. M. Turczynowiczowa, podkreślając znaczenie interpretacji porównawczych stosowanych przez badacza, stwierdziła: „To już nie było amatorstwo, to była praca naukowa, pozytywistyczna” (1967–1968: 303). Swoją pozytywną ocenę Kolberga, przedstawioną powyżej, zmieniła Anna Kutrzeba-Pojnarowa i w książce *Kultura ludowa i jej badacze* wzmiankuje o nim już jako tylko jednym z „badaczy-amatorów” (1977: 33). Zarzut, że Kolberg tworzył nieprawdziwy obraz kultury wsi, radosnej i kolorowej (Stomma 1986: 234 i n.) spotkał się z krytyką (m. in. Maciszewska 1989: 273). Za niezbędne uznano w pracach nad spuścizną badacza studia źródłoznawcze. Są to przede wszystkim wstępy do poszczególnych tomów reedytowanych *Dziel wszystkich*, a obok nich odrębne opracowania dotyczące materiałów Kolberga i ich opracowania (zob. m.in. Burszta 1965).

Wskazane powyżej łączenie w środowisku badaczy prac nad etnograficznymi monografiami regionalnymi z przygotowaniem do reedycji

tomów i edycji rękopiśmiennych materiałów Kolbergowskich związane było z ich przydatnością do tych prac. Najważniejsze monografie regionalne, które ogłoszono w latach 60. XX wieku, dotyczyły Kurpiowszczyzny i Wielkopolski (*Kurpie...* 1962–1965; *Kultura ludowa* 1960–1967), a więc terenów już badanych przez Kolberga. Przy ich opracowaniu można było zatem korzystać z pozostawionej przez niego dokumentacji.

Józef Burszta, w przedmowie do *Kultury ludowej Wielkopolski*, napisał:

Znakomite i jedyne w swoim rodzaju dzieło O. Kolberga daje pierwszorzędnny materiałowy przekrój przez kulturę ludową w pierwszych dziesiątkach lat drugiej połowy XIX wieku. Pozostało ono jednak bez naśladownictwa i nie stało się podstawą szczegółowych monograficznych badań. Jest dzisiaj bezcennym źródłem informacji (1960: 7).

Celem tej monografii było przedstawienie całości kultury ludowej z podkreśleniem jej historycznego charakteru. Dlatego jest zrozumiałe, że większość jej autorów, wśród których było kilku historyków, odwołuje się do materiałów zawartych w siedmiu tomach *Wielkiego Księstwa Poznańskiego*. Odwołania te, często w formie cytatów, łącznie z informacjami czerpanymi z archiwaliów, służyły do rekonstruowania stanu kultury ludowej z końca XIX wieku i potwierdzania dawnej metryki zachowań i przedmiotów rejestrowanych w czasie badań prowadzonych w połowie XX wieku. Układ monografii nawiązywał do stosowanego w tomach Kolberga. Otwiera ją rozdział „Zarys geograficzno-historyczny”, niektóre inne rozdziały, szczególnie te poświęcone obrzędom i zwyczajom, mają tytuły podobne do tytułów z „Ludu”.

Monografia Kurpiowszczyzny, dotycząca innego terenu i przygotowana przez inny zespół badaczy, realizowała odrębne cele i w różny sposób wykorzystywała materiał z pięciu tomów *Mazowsza*, głównie jednak z tomu czwartego. To w oparciu o badania, które posłużyły do przygotowania monografii *Kurpie...* i wyprzedzając napisanie monografii, Zofia Szyfelbein podjęła próbę „wydobycia elementów stanowiących aktualny walor naukowy” (1956: 264) z materiałów zgromadzonych przez Kolberga. Stwierdziła, że prace terenowe prowadzone w połowie

XX wieku nie podważyły wartości tych materiałów i jednocześnie umożliwiły potwierdzenie długiego trwania faktów odkrywanych współcześnie (1956: 288 i n.).

Reedycja od roku 1961 trudno dostępnych dzieł Kolberga, ogłaszanie, od roku 1965, z rękopisów kolejnych tomów jego monografii regionalnych, uzupełnianych suplementami, udostępnienie artykułów i korespondencji, wstępów opracowywanych przez redaktorów tomów od 39 do 84 *Dzieł wszystkich*, to wynik działalności zespołu pracowników redakcji *Dzieł wszystkich Oskara Kolberga*, przekształconej w roku 1998 w Instytut im. Oskara Kolberga. Ułatwienie dotarcia do tak poważnego zespołu materiałów spowodowało wzrost zainteresowania postacią badacza i szersze korzystanie z jego prac w studiach naukowych. Pojawiła się kolejna biografia: *Oskar Kolberg. Zarys życia i działalności* napisana przez R. Górskiego, wydana dwukrotnie w roku 1970 i 1974. Drugie wydanie, ogłoszone w 160. rocznicę urodzin, potwierdza pozycję Kolberga jako ważnej postaci, nie tylko w nauce, ale także w ideologii społecznej, doceniającej rolę ludu i kultury ludowej, którą badacz uzyskał zresztą jeszcze za swego życia. Książka, zgodnie z jej tytułem, zajmuje się, ujętymi w oddzielnych rozdziałach, kolejami życia Kolberga i przedstawieniem oraz oceną jego prac. Choć przygotowana przez folklorystę, nie dysponującego jeszcze pełnym wydaniem tekstów Kolberga, jest istotna dla historii etnografii. Autor docenił: odejście badacza od folklorystyki romantycznej (Górski 1974: 156), dostrzeżone przez niego zróżnicowanie kultury ludowej ziem dawnej Rzeczypospolitej, starania o udokumentowanie całości kultury ludowej, nie tylko zawartych w niej reliktyw (Górski 1974: 171), traktowanie tej kultury, szczególnie na terenie Poznańskiego, jako podlegającej zmianie (Górski 1974: 163), a także próbę określenia przez Kolberga swego stanowiska teoretycznego (Górski 1974: 125). Wskazał na brak opracowań takich kwestii związanych z jego postacią i pracami, jak: „poglądy i koncepcje ludoznawcze Kolberga, jego warsztat naukowy, stosunek do badań nad kulturą ludową w kraju i za granicą w XIX wieku, wpływ na kierunek późniejszych poszukiwań ludoznawczych w Polsce” (1974: 6).

Kolberg zajął należne mu miejsce także w dziełach dotyczących historii nauki polskiej oraz opracowaniach historii bliskich sobie dyscyplin

– etnografii i folklorystyki. W *Historii nauki polskiej* Wiesław Bieńkowski określił Kolberga mianem najwybitniejszego badacza indywidualnego, którego prace były zapowiedzią syntezy polskiej kultury ludowej, a Zofia Sokolewicz stwierdziła, że dzieło Kolberga uważa się za punkt zwrotny w historii etnografii polskiej nie tylko ze względu na ogrom zebranego materiału, ale również na podjętą w nim próbę całościowego traktowania kultury (Bieńkowski 1977: 736–737; Sokolewicz 1987: 868). Adam Posern-Zieliński i Z. Sokolewicz przedstawili postać i znaczenie prac Kolberga w historii etnografii polskiej (Posern-Zieliński 1973: 43 i n.; Sokolewicz 1973: 121 i n.). W *Dziejach folklorystyki polskiej* oddzielny rozdział poświęcony Kolbergowi umieściły Elżbieta Miller i Agata Skrukwa (1982). Wanda Paprocka stwierdziła, że Kolberg, żyjąc na pograniczu dwóch epok, romantycznej i pozytywistycznej, z pierwszej czerpał wiarę w wartości tkwiące w kulturze ludowej, które winny stać się składnikami kultury ogólnonarodowej, a także słowiańskiej, z drugiej przekonanie, że kulturę ludową należy badać we wszelkich jej przejawach i uwarunkowaniach (1986: 48).

Kolberg jest obecny również w syntezie etnografii Polski, jaką jest dwutomowa praca *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*. A. Kutrzeba-Pojnarowa, doceniając materiałową wartość dzieł Kolberga i nadal podkreślając, że był amatorem, charakteryzując oddziaływanie Kolberga na dzieje etnografii, stwierdziła:

Na skierowanie zainteresowań ku przeszłości (a ściślej ku współcześnie obserwowanym archaizmom kultury chłopskiej i szlacheckiej) wpływał m. in. przykład Kolberga. Jego prace są najbardziej reprezentatywne dla kręgów specjalnie licznych w tym okresie badaczy-amatorów... Kolberg jako amator przenosi w drugą połowę wieku [XIX – przyp. Z. J.] program na pewno nie dostosowany do wymagań nauki swego okresu (1976: 31).

Nie sposób zgodzić się z określeniem całokształtu działalności Kolberga jako amatorskiej. Przekraczał granice amatorstwa, nie tylko swojego okresu, realizując program etnograficznej regionalizacji ziem dawnej Polski, tworząc systematykę treści monografii regionalnej,

stosując wypracowaną przez siebie metodykę badań terenowych, porządkując obiekty etnograficzne dla celów wystawienniczych i korzystając z obszernej literatury, nie tylko polskiej, ale także europejskiej, związanej z uprawianym kierunkiem badań. Trudno ponadto winić Kolberga o skierowanie zainteresowań innych badaczy ku archaizmom w kulturze chłopskiej. Dokumentował wytwory kultury ludowej i zachowania te, które występowały w społecznościach wiejskich i były dostępne badaczowi, bez względu na ich wiek. Notował zmiany w kulturze wiejskiej. Wartość materiałów zgromadzonych w dziełach Kolberga dostrzegli autorzy połowy rozdziałów zamieszczonych w omawianej *Etnografii Polski*, powołując się na nie.

W tejże syntezie J. Burszta jest autorem rozdziału omawiającego kulturę ludową jako dziedzictwo narodowe (1981). Ten kierunek studiów, w którym nie mogło zabraknąć Kolberga, jako najwybitniejszego dokumentalisty kultury ludowej, rozwijany był również w innych jego pracach (1974; 1985).

W odmienny sposób z materiałów Kolbergowskich korzystali, od początku lat 70. XX wieku, etnografowie posługujący się teorią strukturalizmu i semiotyki oraz warsztatem fenomenologicznym, poszukujący faktów do interpretacji. Uznali je za niezwykle przydatne w swoich pracach nad podejmowanymi przez siebie zagadnieniami mitów, magii, wyobrażeń o obcych, także mityzacji ludu i kultury ludowej, a więc z zakresu rzeczywistości mentalnej (por. Buchowski 2011: 26; także Benedyktowicz, Czaja 2014).

Prace nad materiałami Kolberga i ich wykorzystanie w etnografii/etnologii polskiej w III Rzeczypospolitej

Dla studiów nad postacią Kolberga i jego dorobkiem naukowym ważna jest zbiorowa praca przygotowana przez zespół głównie muzykologów i wydawców *Dzieł wszystkich (Oskar Kolberg prekursor... 1995)*. To w niej Wojciech Domański umieścił artykuł nowatorski, bo dotyczący poglądów teoretycznych Kolberga jako etnografa, lecz dyskusyjny, bo

sugerujący nadmierny wpływ na myślenie i działalność badacza teorii psychologicznych (Domański 1995). Ważne były również zawarte w tej pracy opracowania dotyczące dziejów spuścizny Kolberga oraz przyjętych przez niego sposobów gromadzenia i wydawania zbiorów (Miller 1995; Skrukwa 1995).

Kolejnym istotnym wydarzeniem, sprzyjającym pracom nad dziełem Kolberga, było uchwalenie przez 37. Sesję Konferencji Generalnej UNESCO obchodów 200. rocznicy urodzin Kolberga w roku 2014, ogłoszenie tego roku Rokiem Kolbergowskim przez Sejm RP, a przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego przyjęcie programu „Kolberg 2014 – Promesa”³. Zorganizowano międzynarodową konferencję naukową „Dzieło Oskara Kolberga jako dziedzictwo naukowe i europejskie” (Poznań, 22–23 maja 2014 roku), której wyniki w części opublikowano (*Ja daję...* 2015). Czasopismo „Lud” poświęciło problematyce Kolbergowskiej wydzielony dział tomu 98, zredagowany przez Annę Weronikę Brzezińską. Ukazała się kolejna biografia badacza (Skrukwa 2014).

Autorka biografii, jedna z redaktorek trzech tomów *Korespondencji Oskara Kolberga* i wielu tomów *Dzieł wszystkich*, była zaznajomiona z całością zasobów źródłowych, w tym bibliografią dotyczącą badacza. Głównym celem książki było przedstawienie Kolberga jako twórcy bezcennego zespołu materiałów źródłowych obrazującego stan kultury ludowej w XIX wieku. Ukazano w niej zmiany drogi badacza od zbiorów pieśni do monografii etnograficznych (Skrukwa 2014: 57 i n.), charakter tych monografii noszących tytuł „Lud” lub „Obraz etnograficzny” (Skrukwa

³ Warto przy okazji wspomnieć o innych inicjatywach upamiętniających w 200-lecie urodzin Oskara Kolberga. Były to m.in.: produkcja i dystrybucja krótkometrażowego filmu animowanego „Przygody Oskara Kolberga” (<https://www.youtube.com/watch?v=H54RK5nYeRk>) przez Warsztaty Kultury, Założenie Akademii Kolberga i działalność programu Mały Kolberg (<https://www.akademiamkolberga.pl/>), badania terenowe poznańskich studentów etnologii w Przysusze (<http://przysucha2014.blogspot.com/2014/>), aplikacja „Śladami Oskara Kolberga” (<https://play.google.com/store/apps/details?id=inforit.kolberg>). Później zrealizowano także projekt „Skarby z archiwum Kolberga” (<http://skarbykolberga.blogspot.com/>) a w ubiegłym (2021) roku z okazji Ogólnopolskiego Dnia Etnografii, Etnologii i Antropologii Kulturowej akcją „Wielkie Czytanie Kolberga” (<https://ptl.info.pl/366>).

2014: 75 i n.) oraz omówiono źródła tworzone i wykorzystywane przez Kolberga (Skrukwa 2014: 103 i n.). Najważniejszymi były zapisy uzyskiwane bezpośrednio od informatorów. Były także inne. A. Skrukwa dostrzegła m. in. wyjątkowość notatek sporządzanych dla Kolberga przez Antoninę Konopczankę z rozmów z pracującymi w jej majątku mieszkankami Modlnicy, zawierające nie tylko pytania i odpowiedzi na nie, ale także nazwiska rozmówczyń, ich reakcje na pytania i inne informacje dotyczące sytuacji wywiadów. Notatki te, nazwane później *Raptularzem Antoniny Konopczanki*, autorka nazwała słusznie „niezwykłym dokumentem z dziejów etnografii” (Skrukwa 2014: 114). Potwierdziła brak krytycyzmu Kolberga w korzystaniu z niektórych materiałów zawartych w publikacjach: „Niekiedy bywał jednak mniej krytyczny” (Skrukwa 2014: 130). Wiedzę o źródłach, z których korzystał Kolberg, uzupełniają ilustracje: reprodukcje jego zapisów i rysunków terenowych, rękopisów współpracowników, drzeworytów, litografii i fotografii, dołączanych do publikacji badacza oraz innych dokumentów.

Uzupełnieniem biografii omówionej powyżej jest album, noszący także charakter biograficzny, wydany pod takim samym jak biografia autorstwa A. Skrukwy tytułem i w tym samym roku, z tekstem Katarzyna Markiewicz i dokonany przez nią wyborem ilustracji z wielu instytucji naukowych i społecznych w Polsce, głównie jednak z zasobów Muzeum im. Oskara Kolberga w Przysusze (Oskar Kolberg 2014). Przekonuje o różnorodności i bogactwie źródeł, już nie tylko tych, jakie wywoływał i z których korzystał Kolberg, ale także takich, które pozwalają poznać postać i działalność badacza oraz ludzi z jego środowiska. Wyraźna jest zmienność biografii Kolberga publikowanych w różnym czasie, uwarunkowana niejednakowym dostępem do źródeł, odmiennymi celami przyjętymi przez autorów oraz różnym stanem nauki i innymi potrzebami społecznymi w okresach ich powstawania.

Godne odnotowania, jako dostarczające wiedzy o działalności Kolberga i wartości zgromadzonych przez niego materiałów, są wstępy do edycji tomów *Dzieł wszystkich* i suplementów do nich, ukazujące się po roku 1989 (m. in. Miller 2015), nie wszystkie zresztą dotąd opublikowane. Wiele opracowań dotyczących Kolberga i jego prac, choć nie wszystkie, pojawiło się

zainspirowanych Jubileuszem badacza i zorganizowaną z tej okazji międzynarodową konferencją w Poznaniu. Tematyka tych opracowań obejmowała szeroki zakres zagadnień zarówno od dawna podejmowanych, jak i nowych. Były wśród nich prace źródłoznawcze (m. in. Grochowski, Wróblewska 2014; Adamowski 2015; Skrukwa 2015), przedstawiające obraz wsi i kultury ludowej XIX wieku (Grad 2015; Drożdż 2015), omawiające monografie regionalne (Antyborzec 2014; Waszczyńska 2014), zajmujące się etnicznością i stosunkiem badacza do wielokulturowości (Tokarska-Bakir 2004; Antyborzec, Mazurkiewicz-Szczyszek 2007; Jasiewicz 2020, 2021) i wiele innych. Znaczenie programu badawczego Kolberga i jego prac dla kształtującej się jako nauka etnografii znalazło się w omówieniu jej początków (Jasiewicz 2011: 136 i n.).

Kolberg i jego dzieło w etnografiach narodowych innych niż polska

Kolberg i jego prace były znane w nauce europejskiej, głównie narodów słowiańskich. Źródłem informacji były jego kontakty osobiste i korespondencyjne, ale przede wszystkim jednak publikacje. Poświęcano mu oddzielne artykuły i książki. Często wymieniano jego nazwisko jako wybitnego polskiego etnografa, przedstawiano i oceniano dorobek w publikowanych pracach przy okazji omawiania różnych zagadnień⁴. Najtrudniej dotrzeć do śladów korzystania z materiałów zgromadzonych przez Kolberga w studiach wielotematycznych, powstałych w różnym czasie, ważnych, bo świadczących o stałej przydatności tych materiałów. Mam świadomość wiedzy o niepełności zgromadzonych przeze mnie źródeł. Wiem także o trudnościach w wyznaczeniu zakresu nauki „narodowej”, szczególnie w XIX wieku, ale i później, w warunkach intensywnych procesów narodotwórczych i zmian granic politycznych, rozdzielających obszary etniczne.

Najwięcej materiałów etnograficznych pozostawił Kolberg, w ponad dwudziestu tomach, dla ziem z ludnością ukraińską, opublikowanych

⁴ Dziękuję Agacie Skrukwie za przekazanie kilku nieznanych mi publikacji z nauki zagranicznej dotyczących Kolberga.

przez badacza i z jego rękopisów. Wartość materiałów zwiększa to, że w ogromnej większości były one zgromadzone bezpośrednio w terenie. Uznany został przez Ukraińców za badacza pracującego nad poznaniem „naszoho ludu” (List... 1969: 585). Cesaław Neymann, recenzując tomy *Pokucia*⁵, napisał:

o ogólnych zaletach jego prac etnograficznych mieliśmy okazję wypowiedzieć się już uprzednio; pod względem materiału ten nowy tom daje nie mało nowego, a jeszcze więcej dla prac porównawczych w dziedzinie etnografii południowo-ruskiej (Neymann 1884: 130).

Prace Kolberga, które spotkały się z odzewem ze strony ukraińskiej jeszcze za życia badacza, pozostają wartościowe dla etnografów ukraińskich do dzisiaj. Nic dziwnego zatem, że liczba publikacji dotyczących Kolberga jest w nauce ukraińskiej, w porównaniu z innymi etnografiami narodowymi, poza polską, najbardziej liczna.

Recenzję *Pokucia* ogłosił także Iwan Franko (1889). W swoich pracach przedstawiał działalność Kolberga jako dokumentalisty ludowej kultury ukraińskiej i korzystał w nich z materiałów zgromadzonych przez polskiego badacza (Franko 1955: 1983). Krytyczny wobec metod gromadzenia materiału przez Kolberga potrafił ocenić jego zasługi jako autora pierwszej monografii *Pokucia* oraz rejestratora danych dotyczących kultury innych ukraińskich regionów. Pozostawił charakterystykę badacza:

Kolbergowi należy przyznać wielką zasługę: on postawił na mocnej podstawie studia nad regionami w polskiej etnografii, rozpoczął badania nad polską muzyką ludową i, co ważne, swoim zamiłowaniem do etnografii i osobistym wpływem potrafił rozbudzić takie zamiłowanie u innych, umiał organizować sobie w różnych stronach pilnych i sumiennych pomocników-zbieraczy. Stojąc na stanowisku [granic – przyp. Z. J.] historycznej Polski, próbował wciągnąć w zakres swoich poszukiwań także ziemie ruskie i tej

⁵ Recenzję Neymanna odnalazła i przekazała wydawcom *Dzieł wszystkich Oskara Kolberga* folklorystka ukraińska Larissa Wachnina (Skrukwa 2008: XVIII).

jego tendencji zawdzięczamy 4 tomy *Pokucia*, 1 tom *Przemyskiego* i dwa tomy *Chełmskiego*, w których pomieszczone zostały cenne przyczynki do etnografii ruskiej (Franko 1955: 238. Cyt. za: Zbyr 2014: 181-182).

Dowodów uznania wobec Kolberga ze strony Franki było więcej. Krytycznie odniósł się on do recenzji dwóch pierwszych tomów *Pokucia* przygotowanej przez Iwana Kolessę. Zaprotestował przeciwko stawianemu w niej Kolbergowi zarzutowi plagiatu nie tylko ze zbioru pieśni Jakiwa Hołowackiego, ale także Wacława Zaleskiego i Żegoty Pauli (Franko 1986: 567. Cyt. za: Zbyr 2014: 193). Przesyłał tomy opublikowane przez Kolberga innym badaczom ukraińskim (Zbyr 2014: 195). Podpisał się pod życzeniami skierowanymi do Kolberga przez redakcję „Kuriera Lwowskiego” z okazji 50-lecia jego pracy naukowej: „Niestrudzonemu autorowi »Ludu«, badaczowi, który światłem przelany na stosunki i ducha ludu zadanie demokracji polskiej i ruskiej znakomicie ułatwił” (Kolberg 1969: 591).

W przekazywaniu wiedzy o Kolbergu i jego zbiorach zasłużony był także Nikołaj F. Sumcow, jeden z wybitnych etnografów ukraińskich, działający, w odróżnieniu od Franki, żyjącego w imperium Habsburgów, na terenach wchodzących w obręb państwa rosyjskiego. Omówił baśnie ukraińskie ze zbiorów Kolberga, wskazał na jego znaczenie dla rozwoju wiedzy o etnografii Ukrainy, korzystał z materiałów przez niego publikowanych w swoich opracowaniach (Sumcow 1894, 1896). Przygotował także biogram badacza umieszczony w encyklopedii, w którym informował: „W jego papierach pozostało wiele niewydanego, zebranego przez niego materiału” (Sumcow 1895: 320).

Etnografów ukraińskich przełomu XIX i XX wieku, zaznajomionych ze zbiorami Kolberga i z nich korzystających, było wielu. Wymienię dwóch – Wołodymyra Hnatjuka i Wołodymira Szuchiewicza. W. Hnatiuk opublikował krytyczne recenzje dwóch prac Kolberga wydanych z rękopisów po śmierci badacza (1905, 1908). W recenzji z *Wołynia* napisał:

O. Kolberg, jako etnograf ukraiński, ma bezsprzecznie swoje zasługi. Brał się do swojego przedmiotu z wielkim zamiłowaniem, nawiązał kontakty z różnymi ludźmi, przy pomocy których mógł zebrać materiały z różnych stron naszego terytorium etnograficznego, zwrócił uwagę na wiele takich rzeczy, których przed nim albo zupełnie, albo mało zauważano. Swoimi wydanymi pracami szerzył zainteresowanie naszą etnografią (Hnatiuk 1908: 228–229).

W *Zarysie mitologii ukraińskiej* Hnatiuk czerpał w szerokim zakresie z materiałów opublikowanych przez Kolberga w *Pokuciu*. Wydawca tej pracy, R. Kircziw podkreślił, że w ten sposób uznał ich wartość (2000: 13). Materiały zgromadzone przez Kolberga wykorzystał również Wołodymyr Szuchewycz, autor pięciu tomów *Huculszczyzny* (Szuchewycz 1899–1908). Opublikowanie tej pracy, prawie równocześnie w języku polskim i ukraińskim, może stanowić jeszcze jeden dowód na to, że nauka przekracza granice środowisk narodowych.

W Ukrainie, w czasie istnienia Związku Radzieckiego, zainteresowanie pracami polskich dokumentalistów kultury ukraińskiej, w tym Kolbergiem, mogło ujawnić się w latach 60. i 70. XX wieku. Było możliwe, po śmierci Stalina, w następstwie pewnej liberalizacji ustrojowej, w tym także w zakresie nauki. W. A. Juzwenko opublikowała książkę *Ukraińska ludowa twórczość poetycka w folklorystyce polskiej XIX stulecia* i kilka artykułów o tejże problematyce (Juzwenko 1961a, 1961b)⁶. Uznała, że związki między Ukrainą i Polską w zakresie studiów nad kulturą ludową znalazły swój najsilniejszy wyraz w działalności Oskara Kolberga. Na kilkunastu stronach przedstawiła jego prace i ich odbiór w nauce ukraińskiej (Juzwenko 1961a: 82 i in). Informowała także o reedycji i edycji *Dzieł wszystkich Oskara Kolberga* (1969; 1970). W połowie lat 70. XX wieku pojawiła się kolejna ważna książka na interesujący nas temat autorstwa Zoriany Je. Bołtarowycz (1976: 80 i n.). Zgodnie z tytułem objęła nieco inny zakres

⁶ Redaktor naczelny *Dzieł wszystkich Oskara Kolberga* J. Burszta korespondował w latach 70. XX wieku z W. Juzwenko. Dziękował jej za przysłanie publikacji ukraińskich, które „służą pomocą w codziennej pracy nad wydaniem rękopiśmiennych zbiorów folklorystycznych O. Kolberga” (zob. Hołowatjuk 2015: 170).

zagadnień w porównaniu z pracą Juzwenki, choć bliski związek etnografii i folklorystyki w nauce ukraińskiej pozwalał obu autorkom także na całościowe ujmowanie spraw kultury ludowej. Z.J. Bołtarowycz podkreśliła wartość materiałów Kolberga z zakresu obrzędowości i kultury materialnej, wykorzystywanych w pracach etnografów ukraińskich, m. in. Sumcowa (Bołtarowycz 1976: 87; Sumcow 1885: 78–80). Autorka miała już do dyspozycji niektóre tomy *Dzieł wszystkich* wydawanych z rękopisów: *Białoruś-Polesie* i *Ruś Karpacką*. Omawianie prac Kolberga kończy konkluzją: „Jego prace mieszczą w sobie bogaty materiał porównawczy, zawierają lokalne warianty zjawisk kultury duchowej i materialnej oraz dokładną ich paszportyzację” (Bołtarowycz 1976: 104).

Po uzyskaniu przez Ukrainę niepodległości w roku 1891 nastąpił rozwój etnologii ukraińskiej uznanej za ważną w procesie kształtowania i integracji kultury narodowej (por. Jasiewicz 2006:169 i n.). Intensyfikacji podlegały również studia nad jej historią i związkami z nauką innych krajów. Pojawiły się także nowe prace poświęcone kontaktom z etnologią polską, wśród nich przedstawiające Kolberga i znaczenie różnych kierunków jego działalności dla etnologii ukraińskiej (m. in. Bołtarowycz 1992; Biłous 2000; Hinda, Wtorak 2003; Hinda 2005; Sokił 2006; Zbyr 2006, 2007, 2008, 2011).

Na Ukrainie, podobnie jak w Polsce, ożywienie zainteresowania postacią i działalnością naukową Kolberga wywołała 200. rocznica jego urodzin. W roku 2014 ważną książkę, omawiającą, najszerzej spośród dotąd wydanych prac, dorobek Kolberga jako badacza ukraińskiej kultury ludowej i jego odbiór w nauce ukraińskiej, opublikowała Iryna Zbyr (2014). W konferencji związanej z rocznicą urodzin „Dzieło Oskara Kolberga jako dziedzictwo narodowe i europejskie” (Poznań, 22–23 maja 2014 roku), uczestniczyli etnografowie ukraińscy. Jej pokłosiem była praca zbiorowa *Ja daję właśnie materiał...*, w której swoje artykuły umieściły I. Zbyr (2015) i I. Cerkowniak (2015a). Iwanna Cerkowniak jest także autorką innych artykułów dotyczących Kolberga (2015b, 2017). Dorobek Kolberga był ponadto tematem jej pracy kandydackiej pod tytułem „Folklorystyczny dorobek Oskara Kolberga w kontekście polsko-ukraińskich związków kulturalnych”, obronionej w 2017 roku w Instytucie Sztuki, Folklorystyki

i Etnologii im. M.T. Rylskiego w Kijowie. Dostrzegła, że współczesne próby deideologizacji i demitologizacji życia społecznego sprzyjają koryzowaniu z dzieł Kolberga i nowemu ich odczytaniu (Cerkowniak 2015a: 450–451; 2015b: 88).

Pierwsza jednak dostrzegła działalność Kolberga nauka rosyjska ze względu na jej zainteresowania Słowiańszczyzną, a także dlatego, że badacz pracował na terenie zaboru rosyjskiego. Już w roku 1865, a więc po wydaniu *Pieśni ludu polskiego*, Kolberg został powołany na członka-korespondenta Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego. W roku 1889, w 50-lecie pracy naukowej, nadano mu godność honorowego członka Cesarskiego Towarzystwa Miłośników Przyrody, Antropologii i Etnografii w Moskwie. O kontaktach, wyłącznie korespondencyjnych, badacza z uczonymi rosyjskimi i innymi słowiańskimi informuje J. Burszta (1968: 203–208). Etnografowie rosyjscy dostrzegali i cenili Kolberga jako dokumentalistę kultury ludów słowiańskich, przede wszystkim kultury ludowej wschodniosłowiańskiej: ukraińskiej i białoruskiej. Badacz nie dotarł do terenów etnicznie wielkoruskich i materiałów rosyjskich pozostawił niewiele, zresztą dopiero przygotowanych do publikacji (Skrukwa, w druku). Wczesną opinię o pracach poświęconych Kolbergowi autorstwa wybitnego sławisty i etnografa rosyjskiego A. A. Kotljariewskiego, z roku 1877, odnotował D. K. Zielenin: „To najlepszy ze zbiorów etnograficznych ze wszystkich literatur słowiańskich z racji na bogactwo materiału, a także na jego wiarygodność. Naukowe opracowanie słabe, lecz nie ono było na względzie” (1947: 308).

Kolberga, jako polskiego badacza kultury ukraińskiej, wymieniają w książkach podstawowych dla historii rosyjskiej i innych wschodniosłowiańskich etnografii A. I. Pypin (1891: 289–294) i D.K. Zielenin (1927: XIX–XXI). Tenże D.K. Zielenin pracami Kolberga zajął się także w nieopublikowanej monografii *Naród polski* (zob. Jasiewicz 2010: 137).

Recenzowano tomy jego dzieł dotyczących Ukrainy określając go jako „niestrudzonego zbieracza w dziedzinie południowo-ruskiej etnografii” i interesowano się losem materiałów pozostających w rękopisie (E.E. 1910: 120, 121). Najczęściej o Kolbergu pisali rosyjscy folklorysty, etnomuzykologowie i sławiści (Winogradowa 1967; Gusiew 1994;

Utenkova-Szałapak 2013, 2014). Wartość prac Kolberga odnotowano również w rozdziale „Polacy”, z materiałów przygotowanych zresztą przez uczonych polskich, w jednym z tomów najważniejszej serii etnograficznej okresu radzieckiego „Narody mira” (Polaki... 1964: 148, 161). W roku 1974 zorganizowano wystawę *Dzieł wszystkich* Oskara Kolberga w Bibliotece im. Lenina w Moskwie (Burszta 1975).

Kolberg gromadził materiały, także poprzez badania terenowe, na ziemiach białoruskich. O Kolbergu i ważnych wydarzeniach z nim związanych informował N. A. Janczuk, uważany za uczonego zarówno białoruskiego, jak i ukraińskiego, w najstarszym i nadal wydawanym etnograficznym czasopiśmie rosyjskim „Etnograficzeskoje obozrienije” (Janczuk 1889, 1890). Działalność Kolberga i znaczenie jego prac dla etnografii białoruskiej odnotowana została w artykułach informacyjnych i opracowaniach z zakresu historii etnografii Białorusi (Bondarczyk 1964: 267–268, 1967: 93 i n.; Malasz-Aksamitowa, Sabalenka 1970). O ukazaniu się tomu 59 *Białoruś-Polesie* informowano w recenzjach, w których podkreślano wartość zawartych w nim materiałów dla etnografii białoruskiej (Sołomiewicz 1967; Gudas 1970).

Zbiory Kolbergowskie mieszczą materiały także o kulturze innych narodów słowiańskich: Czechów, Słowaków, Łużyczan, Serbów, Chorwatów i Słoweńców, w większości przejęte ze źródeł zastanych, ale obok nich również tworzone przez badacza. Nie dorównują jednak materiałom ukraińskim. Dlatego nie weszły w sposób widoczny, w postaci znaczących publikacji, do historii etnologii tych narodów, a opracowania na temat zbiorów Kolberga zainspirowane zostały przeważnie przez prace nad ich wydaniem w Polsce.

W Czechach i na Słowacji postać Kolberga i jego dzieła były od dawna znane. Badacz ponadto miał osobisty kontakt z osobami zajmującymi się kulturą ludową z tych krajów. Primus Sobotka, redaktor wychodzącego w Pradze pisma „Světazor”, zwraca się do Kolberga w roku 1880, prosząc go o nadesłanie fotografii i życiorysu potrzebnych do przygotowania artykułu w tym piśmie (Burszta 1968: 205). Ożywioną korespondencję Kolberg prowadził także z innym czeskim folklorystą, Ludwikiem Kubą, z którym się spotkał w roku 1886 (Kuba 1930). W przygotowaniu do

druku materiałów z archiwum Kolberga uczestniczyła Olga Hrabalova (Millerowa 2001: XVIII), a w konferencji związanej z 200. rocznicą urodzin badacza, zorganizowanej w Poznaniu w roku 2014, brał udział czeski etnolog K. Altman⁷. Także materiały łużyckie przeglądali i brali udział w ich odczytaniu naukowcy z Łużyc⁸. Referat na konferencji jubileuszowej wygłosiła B. Jonda⁹. Nie potwierdzone zostały kontakty Kolberga z bułgarskim etnografem M. Durowem (Burszta 1974: 238). Z materiałów Kolberga w szerokim zakresie korzystała etnolożka bułgarska K. Michajłowa w monografii *Dziad wędrowny w kulturze ludowej Słowian* (2010). Michajłowa zredagowała ponadto numer czasopisma „Byłgarski Folklor” z zamieszczonym w nim artykule poświęconym Kolbergowi (Grozdew-Kołaczińska 2014). Zbiory pieśni, a także inne materiały, w tym własne obserwacje Kolberga, zawarte w obszernej pracy *Obrazy Słowiańszczyzny południowej*, zainteresowały naukowców z Serbii i Słowenii (Vlahović 1969, 1978; Pavković 2015; Novak 1974). Na zbadać czeka określenie wpływu, jaki na prace F. S. Kraussa, słoweńskiego folklorysty i etnologa, wywarła ożywiona korespondencja z Kolbergiem, zapoczątkowana w roku 1886 i trwająca do roku 1889, połączona z wymianą publikacji między uczonymi (Kolberg 1969: 328 i n.).

Jedynym narodem niesłowiańskim, reprezentowanym w materiałach Kolberga, są Litwini. Znaleźli się w nich jako mieszkańcy ziem należących do dawnej Rzeczypospolitej. Badacz i jego dzieło *Litwa* zostały dostrzeżone przez etnologów litewskich (m. in. Ambrozius 1968; Čepaitienė 2015). W monografii Towarzystwa naukowe a litewska etnografia V. Milius poświęcił Kolbergowi oddzielny podrozdział, odnotował też recenzje, które ukazały się w czasopiśmie litewskich po opublikowaniu w roku 1966 *Litwy* jako tomu 53 *Dzieł wszystkich* (Milius 1993: 93, 116 i in.).

Dodatkowych badań wymaga opracowanie odbioru prac Kolberga w innych narodowych etnografiach europejskich, w tym sprawdzenie

⁷ Jego referat: „Reflexe života a dila Oskara Kolberga v českých zemích”.

⁸ P. Nedo i B. Schöne. Pomocni w wydaniu materiałów byli F. Michałk i A. Lange (zob. Skrukwa 1985: LII).

⁹ Tytuł jej referatu: „Oskara Kolberga spojrzenie na Łużyce”.

rezultatów wymiany korespondencji i publikacji między Kolbergiem a Zofimo Cinsiglieri Pedroso, pisarzem portugalskim, autorem studiów z zakresu mitologii i folkloru, w etnograficznym piśmiennictwie portugalskim (Kolberg 1969: 521, 528 i n.). Poważnym zaniedbaniem jest brak znajomości i sposobu wykorzystania prac Kolberga w etnologii niemieckiej. Wiemy o artykule informacyjnym J. Burszty (1964b) i recenzjach publikowanych przez A. Trillera w „*Zeitschrift für Volkskunde* (1966), co nie jest wystarczające. W *Dziejach folklorystyki w Europie* G. Cocchiary znajdujemy o Kolbergu jedynie wzmiankę (1971: 292). Nie dziwi zatem wezwanie Violetty Krawczyk-Wasilewskiej do podjęcia starań umożliwiających nauce europejskiej poznanie dorobku Kolberga (Krawczyk-Wasilewska 2015: 187).

Uwagi końcowe

Jakie są przyczyny fenomenu pamięci o osobie Kolberga i trwałej obecności jego dzieła w etnografii/etnologii polskiej, ukraińskiej i kilku innych krajów? Widzę je przede wszystkim w wartości zgromadzonych przez badacza materiałów. Uznawał siebie za zbieracza, co za jego czasów nie miało pejoratywnego znaczenia, ale dzisiaj należy nazwać go wybitnym dokumentalistą i badaczem. Kolberg wyrażał sceptycyzm wobec nieugruntowanych teorii, nie da go się zaliczyć do żadnej ze szkół naukowych jego czasów, swoim zadaniem uczynił utrwalanie „faktów”, „szczegółów etnograficznych” (Kolberg 1971: 393). Interpretacje naukowe i komentarze ideologiczne były w jego tekstach rzadkie i ukrywane w przypisach oraz w korespondencji.

W rozważaniach nad wpływem dziedzictwa Kolbergowskiego na nauki etnologiczne w Polsce, obok ocen pozytywnych, formułowane są również negatywne. Z jednej strony zwraca się uwagę na skutki zetknięcia się kolejnych pokoleń badaczy z ogromną ilością dostarczonych im i nie wymagających penetracji terenowej materiałów, a z drugiej strony wskazuje na nadmierne „obciążenie” ich tymi zasobami (Grochowski, Wróblewska 2014: 41). Ponadto podkreśla się też skutki ulegania i powielania przyjmowanych

przez Kolberga wzorów praktyk badań terenowych i opracowań etnograficznych, w tym przede wszystkim monografii regionalnych. Reakcją na prace Kolberga jest również protest, ich negatywna stereotypizacja, o czym mówiła Magdalena Zowczak w trakcie konferencji „Dzieło Oskara Kolberga jako dziedzictwo narodowe i europejskie” w roku 2014. To, o co Kolberg był niejednokrotnie obwiniany, czyli zbieractwo i słabość w opracowaniu naukowym, paradoksalnie uczyniło zgromadzone przez niego materiały cennymi dla wielu pokoleń etnografów/etnologów, nie tylko polskich. Narzędzia badawcze, którymi dzisiaj dysponujemy, pozwalają nam bowiem rozpoznać braki warsztatowe badacza, ustalić ich wpływ na charakter zgromadzonych materiałów i odkryć ich wartość. Ową „słabość opracowania” umieszczam jednak w cudzysłowie – gromadzenie i porządkowanie materiałów było bowiem ich dokumentacją, miało określony cel i zasady. Także w przyjmowanych przez niego założeniach poznawczych odnaleźć można interesujące poglądy. Dotyczą one m.in. konieczności kontekstualnego ujmowania rejestrowanych faktów, sprzeciwu wobec izolacjonizmu kulturowego i podkreślenia zmienności kultury, zależności postrzegania świata i charakteru uzyskiwanych materiałów od sytuacji ich uzyskiwania i osoby obserwatora oraz określenia warunków stosowania metody porównawczej niezbędnej dla wykrycia podobieństw i różnic kulturowych. Mogą one dostarczyć inspiracji teoretycznych i metodologicznych także dzisiaj.

Bibliografia

- Adamowski, J. (2015). Zagadnienia systematyzacji materiału dokumentacyjnego w „Dzielałach wszystkich” Oskara Kolberga. W: A. Antyborzec (red.) *Ja daję właśnie materiał... O dziele Oskara Kolberga w dwusetną rocznicę Jego urodzin* (s. 27-37). Poznań: Instytut im. Oskara Kolberga.
- Ambrozius, J. (1968). *Oskaras Kolbergas ir Lietuva*. Perguli, 9, 132–136.
- Antyborzec, E. (red.) (2015). *Ja daję właśnie materiał... O dziele Oskara Kolberga w dwusetną rocznicę Jego urodzin*. Poznań: Instytut im. Oskara Kolberga.

- Antyborzec, E. (2014). *Monografie regionalne Oskara Kolberga. Założenia i realizacja*. Poznań: Instytut im. Oskara Kolberga.
- Antyborzec, E. i Mazurkiewicz-Szczyszek, A. (2007). *Tożsamość narodowa i regionalna w świetle monografii Oskara Kolberga*, [maszynopis w Instytucie im. Oskara Kolberga w Poznaniu].
- Benedyktowicz, Z. i Czaja, D. (2014). Nasze Macondo. Wariacje Kolbergowskie. *Tygodnik Powszechny*, 19 lutego. Pozyskano z: <http://tygodnik.onet.pl>.
- Biegeleisen, H. (1886). (rec.). O. Kolberg: Pieśni ludu polskiego, Warszawa 1857, Lud, jego zwyczaje i t. d. tom I, Warszawa, 1865: Sandomierskie *Biblioteka Warszawska*, t. 4, 431–441.
- Bielawski, L. i in. (red.) (1995). *Oskar Kolberg prekursor antropologii kultury*. Warszawa: Instytut Sztuki PAN.
- Bielawski, L. (1997). Kolberg. W: E. Dziębowska (red.), *Encyklopedia muzyczna PWM*, cz. biograficzna, t. 5 (s. 136–151). Kraków: Państwowe Wydawnictwo Muzyczne.
- Bieńkowski, W. (1977). Etnografia. W: B. Suchodolski, J. Michalski (red.), *Historia nauki polskiej*, t. 3 (s. 721–736). Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Biernacka, M. i in. (red.) (1976). Kultura ludowa w dotychczasowych polskich pracach etnograficznych. W: *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. 1 (s. 13–57). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Biłous, W. (2000). *Etnohrafičny doslidžennja na zachidnoukrajins'kich zemljach y tretij czwertj XIX st.* Lwów: Instytut narodoznawstwa NAN Ukraini.
- Bołtarowycz, Z.J. (1976). *Ukrajina w doslidžannjach pol'skich etnohrafiw XIX st.* Kyjw: Naukowa dumka.
- Bołtarowycz, Z.J. (1992). *Oskar Kol'berg i Ukrajina*. Zapiski Naukowoho towaristwa im. Szewczenka, t. 223, 219–230.
- Bondarczyk, W.K. (1964). *Historyja belaruskaj etnahrafi XIX st.* Minsk: Nawuka i Techniaka.
- Bondarczyk, W.K. (1967). Belaruskaja etnahrafia u pracach pol'skich dasledczikaw. *Lud*, t. 51, cz. 1, 93–163.

- Buchowski, M. (2011). Etnografia/etnologia polska w okresie „realnego socjalizmu”. Od niemarksistowskiej ortodoksji „etnografizmu” do postetnograficznego pluralizmu. *Lud*, t. 95, 13–43.
- Burszta, J. (red.) (1960–1967). *Kultura ludowa Wielkopolski*, t. 1–3. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Burszta, J. (1960). Przedmowa. W: J. Burszta (red.), *Kultura ludowa Wielkopolski*, t. I (s. 7–12). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Burszta, J. (1964a). Dzieła wszystkie Oskara Kolberga. Historia i zasady wydania. *Literatura Ludowa*, 4–6, 34–47.
- Burszta, J. (1964b). Die Neuauflage der Werke des polnischen Ethnographen Oskar Kolberg. *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde*, r. 10, 143–147.
- Burszta, J. (1965). Spuścizna rękopiśmienna Oskara Kolberga i jej opracowanie. W: *O. Kolberg, Dzieła wszystkie*, t. 39, Pomorze (s. VI–XIX). Wrocław-Poznań: PTL.
- Burszta, J. (1968). Kontakty Oskara Kolberga z etnografami i folklorystami słowiańskimi. W: *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 3, Nauka o literaturze (s. 203–209). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Burszta, J. (1969). Region i regionalne monografie etnograficzne. Problemy i metody badań. *Lud*, t. 51, 599–613.
- Burszta, J. (1970). Oskar Kolberg i jego dzieło. Z okazji opublikowania 50-ciu tomów „Dzieł wszystkich”. *Kultura i Społeczeństwo*, r. 14, nr 3, 87–105.
- Burszta, J. (1974). Oskar Kolberg a Słowiańszczyzna. W: J. Burszta, *Kultura ludowa – kultura narodowa. Szkice i rozprawy* (s. 224–240). Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Burszta, J. (1975). Wystawa „Dzieł wszystkich” Oskara Kolberga w Moskwie. *Lud*, t. 59, 336–338.
- Burszta, J. (1981). Kultura chłopska-ludowa a kultura narodowa. W: M. Biernacka i in. (red.), *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. 2. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Burszta, J. (1985) *Chłopskie źródła kultury*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

- Burszta J., Tarko M. (1964) Wydanie „Dzieł wszystkich” Oskara Kolberga, *Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału I PAN*, z. 4, s. 45-56.
- Bystroń, J.S. (1924). Oskar Kolberg. *Orli Lot*, 1, 2–4.
- Čepaitienė, A. (2015). Oskar Kolberg’s „Litwa”: ethnological concerns and historical value. W: E. Antyborzec (red.), *Ja daję właśnie materiał... . O dziele Oskara Kolberga w dwusetną rocznicę Jego urodzin* (s. 421–431). Poznań: Instytut im. Oskara Kolberga.
- Cerkowniak, I. (2015a). Dziedzictwo folklorystyczne Oskara Kolberga w pracach ukraińskich badaczy. W: E. Antyborzec (red.), *Ja daję właśnie materiał... O dziele Oskara Kolberga w dwusetną rocznicę Jego urodzin* (s. 447-452). Poznań: Instytut im. Oskara Kolberga.
- Cerkowniak, I. (2015b). Wszanowannja pamjaty wydatnoho wczanoho. W: L. Wachnina (red.), *Ukrajins'ko-polski kulturni wzajemini* (s. 84–93). Kyiw: Nacjonal'naja Akademia Ukraini.
- Cerkowniak, I. (2017). Ewolucija pogljadiw Iwana Franka na ukrajinoznawczy praci Oskara Kolberga. *Kyjiws'ki polonistyczni studii*, t. 29, 517–521.
- Cocchiara, G. (1971). *Dzieje folklorystyki w Europie* (przeł. W. Jekiel). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Delimat, T. (1956). Stosunek Oskara Kolberga do kultury wsi i jej przemian. *Lud*, t. 42, 49–68.
- Dobrowolski, K. (1956). Charakterystyka sesji kolbergowskiej. *Lud*, t. 42, 454–464.
- Domański, W. (1995). Poglądy Kolberga na przedmiot, zakres i cel etnografii. W: L. Bielawski i in. (red.), *Kolberg – prekursor antropologii kultury* (s. 73–96). Warszawa: Instytut Sztuki PAN.
- Drożdż, A. (2015). Kobieta i kobiecość w opisach ludu „Dzieł wszystkich” Oskara Kolberga. W: E. Antyborzec (red.), *Ja daję właśnie materiał... O dziele Oskara Kolberga w dwusetną rocznicę Jego urodzin* (s. 273–291). Poznań: Instytut im. Oskara Kolberga.
- E.E. [Jeleonskaja, J.N.]. (1910). (rec.) Oskar Kolberg. Wołyń. Obrzędy..., wyd. J. Tretiak, Kraków 1907. *Etnograficzeskoje obozrenije*, r. 21 (1909), no 4, 120–121.
- Engelking, A. (2015). „Poleszuk” w dyskursie ludoznawczym. Szkic do obrazu na podstawie Ludu Kolberga. W: E. Antyborzec (red.), *Ja daję*

- właśnie materiał... *O dziele Oskara Kolberga w dwusetną rocznicę Jego urodzin* (s. 195–208). Poznań: Instytut im. Oskara Kolberga.
- F.H.L. [Lewestam]. (1864). Kolberg Oskar. W: *Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda*, t. 15 (s. 45). Warszawa: Wydawnictwo Towarzystwa Akcyjnego Odlewni Czcionek i Drukarni S. Orgelbranda Synów .
- Franko, I. (1889). (rec.) Pokucie. Obraz etnograficzny. Skreślił Oskar Kolberg. T. 3, Kraków 1888. *Kwartalnik Historyczny*, r. 3, 740–741.
- Franko, I. (1955). *Ohljad prac' nad etnohrafieju Haliczini w XIX st. W: Wibrani statti pro narodnu tworczist'* (s. 233–242). Kyiw: Widatelstwo Akademii nauk URSR.
- Franko, I. (1983). Studiji nad ukrajins'kyimy narodnymi pisnjami. W: *Zibrannaja tworów*, t. 42 (s. 294–316). Kyiw: Naukowa dumka.
- Franko, I. (1986). Listi (1874–1885). W: *Zibrannaja tworiw*, t. 48 (s.768). Kyiw: Naukowa dumka.
- Frankowska, M. (1973). Etnografia polska po II wojnie światowej. W: M. Terlecka (red.), *Historia etnografii polskiej* (s. 193–270). Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich–Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Gajek, J. (1956). Oskar Kolberg jako etnograf. *Lud*, t. 42 (za rok 1955), 35–48.
- Gawełek, F. (1914). *Bibliografia ludoznawstwa polskiego*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Grochowski, P. i Wróblewska, V. (2014). Materiały Kolbergowskie a metodologia badań folklorystycznych. *Lud*, t. 98, 41–61.
- Górski, R. (1974). *Oskar Kolberg. Zarys życia i działalności*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Grad, J. (2015). Przemiany kultury wsi polskiej w świetle badań Oskara Kolberga. W: E. Antyborzec (red.), *Ja daję właśnie materiał... O dziele Oskara Kolberga w dwusetną rocznicę Jego urodzin* (s. 75–90). Poznań: Instytut im. Oskara Kolberga.
- Grozdew-Kończyszka, W. (2010). Godinata na Oskar Kołberg w Polska. *Byłgarski Folklor*, g. 40, kn. 3, 302–316.
- Gudas, A. (1970). (rec.) Oskar Kol'berg. Biełarus' – Poles'je. *Połymia*, no 8, 238–241.

- Gusiew, W.E. (1994). Nasledie Oskara Kol'berga w ocienkie sowriemiennoj nauki. *Sowietskoje sławjanowiedienije*, 1, 76–79.
- Hinda, O. (2005). Oskar Kolberg jak organizator etnograficznej wistawki u 1880 r. *Mandriwec*, 3, 47–50.
- Hinda, O. i Wtorak, I. (2003). Sławistyczna spadszczyna Oskara Kol'berga a problema wariatywnosti fol'klornych tekstiw. *Problemi Słow'ianoznawstwa*, wyp. 53, 259–263.
- Hlawiczka, K. (1936). Nie wydane zbiory Oskara Kolberga. *Pion*, r. 4, nr 47, 22–23.
- Hnatiuk, W. (1905). (rec.) Pokucie. Uzupełnienia dawniej ogłoszonego dzieła śp. Oskara Kolberga z rękopisów pozgonnych wydał dr Stanisław Zdziarski, Kraków 1904. *Zapysky Naukowoho towarystwa ym. Szewczenka*, t. 64, 39–42.
- Hnatiuk, W. (1908). (rec.) Oskar Kolberg. Wołyń. Obrzędy, melodie, pieśni. Z brulionów pośmiertnych przy współdziale St. Fischera i F. Szopskiego wydał Józef Tretiak, Kraków 1907. *Zapysky Naukowoho towarystwa ym. Szewczenka*, t. 81, 228–233.
- Hołowatjuk, W. (2015). Storinka z istoriji ukrajins'ko-polskoho naukowoho dialogu. W: L. Wachnina (red.), *Ukrajins'ko-polski kulturni wzajemini* (s. 160–173). Kyiw: Nacjonal'na Akademia Ukraini.
- Janczuk, N.A. (1889). Pol'skije uczenije muzykanty i etnografy: Oskar Kol'berg. *Etnograficzeskoje obozrenije*, t. 2, 124–134.
- Janczuk, N.A. (1890). Oskar Kol'berg (Niekrolog). *Etnograficzeskoje obozrenije*, t. 5, nr 2, 174.
- Jasiewicz, Z. (2010). Nieopublikowana monografia Dmitrija Zielenina „Naród polski”. *Przeгляд Wschodni*, t. 11, z. 1, 126–143.
- Jasiewicz, Z. (2011). *Początki polskiej etnologii i antropologii kulturowej (od końca XVIII wieku do roku 1918)*. Poznań: Instytut im. Kolberga.
- Jasiewicz, Z. (2018). Skąd, z czym i w jaki sposób etnografia/etnologia/antropologia pojawiła się przed 100 laty w odrodzonym państwie polskim. *Lud*, t. 102, 41–83.
- Jasiewicz, Z. (2020). O narodzie i grupach etnicznych u Oskara Kolberga. W: D. Demski i in. (red.), *Antropologiczne wędrówki po „miejscach” bliskich i dalekich. Księga jubileuszowa dla Profesor Iwony Kabzińskiej*

- (s. 69–84). Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Komitet Nauk Etnologicznych PAN.
- Jasiewicz, Z. (2021). Wielokulturowość w dziełach Kolberga. Obecność wielu kultur i ideologia. *Journal of Urban Ethnology*, 20, 209–226.
- Jasiewicz, Z. [w druku]. Etnografia Oskara Kolberga. W: Kolberg O. *Człowiek i dzieło. Dzieła wszystkie Oskara Kolberga*, t. 85, cz. 2.
- Juzwenko, W.A. (1961a). *Ukrajins'ka narodna poetyczna tworczist' u pol'skoj fol'klorystyci XIX st.* Kyiw: Widatelstwo AN URSR.
- Juzwenko, W.A. (1961b). Pol'skij fol'kloryst Oskar Kol'berg – zbyracz i doslidnyk ukrajins'koji poeticznoji tworczosti. *Narodna tworczist'ta etnohrafija*, 2, 65–71.
- Juzwenko, W.A. (1969). 66 tomiw fol'klornocho zibrannja Oskara Kolberga. *Narodna tworczist'ta etnohrafija*, 6, 25–30.
- Juzwenko, W.A. (1970). Nowe narodzennja prac' Oskara Kol'berga. *Słow'jans'ke litersturoznawstwo i fol'klorystyka*, wyp. 6, 92–94.
- List Akademickiego Bractwa „Lwiv” do O. Kolberga z 31 maja 1889 r. (1969). W: *Korespondencja... cz. 3, Dzieła wszystkie Oskara Kolberga*, t. 66 (s. 585). Wrocław – Poznań: PTL.
- Karłowicz, J. (1892). (rec.) Kolberg Oskar, Przemyskie, zarys etnograficzny. Z pośmiertnych materiałów wydał dr I. Kopernicki, Kraków 1891. *Kwartalnik Historyczny*, r. 6, 357–358.
- Karłowicz, J. (1905). *Lud. Rys ludoznawstwa polskiego*. Lwów: Macierz Polska.
- Kircziw, R. (2000). Predmowa. W: W. Hnatjjuk, *Naris ukrajins'koj mi-fologii* (s. 4–20). L'wiv: Institut narodoznawstwa NAN Ukraini.
- Kolberg, O. (1969). Korespondencja Oskara Kolberga, cz. 3. W: *Dzieła wszystkie Oskara Kolberga*, t. 66. Wrocław-Poznań: Polskie towarzystwo Ludoznawcze.
- Kolberg, O. (1971). Odpowiedź Kolberga na recenzję Biegeleisena. W: *Studia i rozprawy. Dzieła wszystkie Oskara Kolberga*, t. 63 (s. 391–411). Wrocław-Poznań: Polskie towarzystwo Ludoznawcze.
- Kopernicki, I. (1889). Oskar Kolberg, odbitka z „Nowej Reformy”. Kraków: Wydawnictwo „Nowej Reformy”.
- Krawczyk-Wasilewska, V. (2015). Oskar Kolberg jako dokumentalista folkloru na tle europejskim. W: E. Antyborzec (red.), *Ja daję właśnie*

- materiał... O dziele Oskara Kolberga w dwusetną rocznicę Jego urodzin* (s. 179–191). Poznań: Instytut im. Oskara Kolberga.
- Kłodnicki, Z. (red.) (1997). *Kronika (1895–1995) Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kuba, L. (1930). Moje styki s Oskarem Kolbergem. *Lud*, t. 39, 76–77.
- Kutrzeba-Pojnarowa, A. (red.) (1962–1965). *Kurpie-Puszcza Zielona*, t. 1–3. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Kutrzeba-Pojnarowa, A. (red.) (1977). *Kultura ludowa i jej badacze. Mit i rzeczywistość*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Kutrzebianka, A. (1948). *Rozwój etnografii i etnologii w Polsce*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Lam, S. (1914). *Oskar Kolberg. Żywot i praca*. Kraków: Macierz Polska.
- Łopaciński, H. (1901). Oskar Kolberg 1814–1890. W: *Album zasłużonych Polaków i Polek w XIX wieku*, t. 1 (s. 475–482). Warszawa: Nakładem Marii Chełmońskiej.
- Maciszewska, M. (1989). (rec.) L. Stomma, Antropologia kultury wsi polskiej XIX wieku, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1986. *Etnografia Polska*, t. 33, z. 1, 267–274.
- Majewski, E. (1904). Nasze sześćdziesiąt lat (1899–1904). Przegląd i rozbiór działalności oraz zamiary na przyszłość. *Wisła*, t. 18, 408–438.
- Malasz-Aksamitowa, L.A. i Sabalenka, E.R. (1970). Belarus' u etnograficzna-fal'klornaj spadczyne O. Kolberga. *Wesci Akdemii Nawuk BSSR*, ser. Hramadskich Nawuk nr 3, 125–127.
- Michajłowa, K. (2010). *Dziad wędrowny w kulturze ludowej Słowian*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Milius, V. (1993). *Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija (XIX a. antroji pusė–xxa. pirmoji pusė)*. Vilnius: Mokslo ir Enciklopediju Leidykla.
- Miller, E. (1995). Kolbergowskie metody zbierania i wydawania tekstów ludowych w świetle rękopisów. W: L. Bielawski i in. (red.), *Kolberg – prekursor antropologii kultury* (s. 15–36). Warszawa: Instytut Sztuki PAN.
- Miller, E. (2015). Suplementy do monografii regionalnych Kolberga. Koncepcja i funkcja serii w edycji „Dzieł wszystkich”. W: E. Antyborzec (red.). *Ja daję właśnie materiał... O dziele Oskara*

- Kolberga w dwusetną rocznicę Jego urodzin* (s. 505–527). Poznań: Instytut im. Oskara Kolberga.
- Miller, E. i Skrukwa, A. (2007). Henryk Oskar Kolberg (1814–1890). W: E. Fryś-Pietraszkowa, A. Spiss (red.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, t. II (s. 149–155). Wrocław-Kraków: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Millerowa, E. (2001). Materiały czeskie i słowackie w zbiorach Oskara Kolberga. W: *Czechy, Słowacja. Dzieła wszystkie Oskara Kolberga*, t.59, cz. 2 (s. V–LX). Poznań: Instytut im. Oskara Kolberga.
- Millerowa, E. i Skrukwa, A. (1982). Oskar Kolberg (1814–1890). W: H. Kapeluś, J. Krzyżanowski (red.), *Dzieje folklorystyki polskiej, 1864–1918* (s. 25–103). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Moszyński, K. (1931). Nieco uwag krytycznych. *Lud Słowiański*, t. 2, 259–275.
- Nejman', C. (1884). (rec) Pokucie. Obraz etnograficzny. Skreślił Oskar Kolberg. T. I, Kraków 1882; Kolberg Oskar. Pokucie. Obraz etnograficzny. T. II. Kraków 1883, *Kiewskaja starina*, t. 8, s. 482-487; t. 9, s. 126-130.
- Nitsch, K. (1910). Próba ugrupowania gwar polskich. *Rozprawy Akademii Umiejętności*. Wydział Filologiczny, ser. 3, t. 1, 336–365.
- Novak, V. (1974). (rec.) Oskar Kolberg. Dzieła wszystkie t. 63, Studia, rozprawy i artykuły. *Traditiones. Zbornik Instituta za Slovensko Narodopisje*, t. 3, 282–284.
- Oskar Kolberg 1814–1890* (1914). Markiewicz, K. (tekst i opracowanie ilustracji). Radom-Warszawa: Muzeum Wsi Radomskiej.
- Paprocka, W. (1986). *Kultura i tradycja ludowa w polskiej myśli humanistycznej XIX i XX wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Posern-Zieliński, A. (1973). Kształtowanie się etnografii polskiej jako samodzielnej dyscypliny naukowej (do 1939 r.). W: M. Terlecka (red.), *Historia etnografii polskiej* (s. 29–113). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Pypin, A.N. (1891). *Istorija ruskoj etnografii*, t. 3. Etnografija małoruskaja. S. Peterburg: Izdatielstwo M.M. Stasjulewicza.

- Serczyk, W.A. (1974). Tzw. „Ziemie ruskie” w działalności badawczej Oskara Kolberga. *Prace Etnograficzne*, z. 7, 21–33.
- Skrukwa, A. (1973). Problematyka społeczna w zbiorach pieśni Oskara Kolberga. *Lud*, t. 57, 55–70.
- Skrukwa, A. (1985). Materiały łużyckie ze zbiorów O. Kolberga. W: *Materiały do etnografii Słowian zachodnich i południowych, cz. 1. Łużyce. Dzieła wszystkie Oskara Kolberga*, t. 59/1 (s. V–XXV, XLIII–LII). Poznań: Instytut im. Oskara Kolberga.
- Skrukwa, A. (1995). Dzieje spuścizny rękopiśmiennej Oskara Kolberga i jej obecny stan. W: L. Bielawski, J.K. Dadak-Kozicka, K. Lesieć-Płachecka (red.), *Oskar Kolberg. Prekursor antropologii kultury* (s. 37–53). Warszawa: Instytut Sztuki PAN.
- Skrukwa, A. (2008). Pokucie Oskara Kolberga. W: *Pokucie. Suplement do tomów 2932, Dzieła wszystkie Oskara Kolberga*, t. 81 (s. V–XLIX). Poznań: Instytut im. Oskara Kolberga.
- Skrukwa, A. (2014). *Oskar Kolberg 1814–1890*. Poznań: Instytut im. Oskara Kolberga.
- Skrukwa, A. (2015). Ikonografia Oskara Kolberga. W: E. Antyborzec (red.), *Ja daję właśnie materiał... O dziele Oskara Kolberga w dwusetną rocznicę Jego urodzin* (s. 37–53). Poznań: Instytut im. Oskara Kolberga.
- Skrukwa, A. [w druku]. Materiały do etnografii Słowian wschodnich Oskara Kolberga. W: *Materiały do etnografii Słowian wschodnich, Dzieła wszystkie Oskara Kolberga*, t. 58.
- Sokił, H. (2006). Iwan Franko pro fol’kloristiczne zacikawlenija Oskara Kol’berga. *Ukrajins’ke literaturoznawstwo*, wyp. 68, 177–183.
- Sokolewicz, Z. (1987). Etnografia i etnologia. W: *Historia nauki polskiej*, t. 4, red. Z. Skubała-Tokarska, Wrocław: Zakład im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, s. 861–885.
- Sokolewicz, Z. (1973). Szkoły i kierunki w etnografii polskiej (do 1939 r.). W: M. Terlecka (red.), *Historia etnografii polskiej* (s. 115–167). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Sołomiewicz, I. (1969). (rec.) Oskar Kol’berg. Biełarus’ – Poles’je. *Nieman*, no 11, 182–185.

- Stomma, L. (1986). *Antropologia kultury wsi polskiej XIX wieku*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Strzelecki, A. (1895). *Ludoznawstwo i zbieranie materiałów ludoznawczych*. Lwów: Towarzystwo Pedagogiczne.
- Sumcow, N.F. (1894). Małorusskije skazki po sbornikam Kol'berga i Moszinskoj. *Etnograficzeskije obozrienije*, 3, 97–135.
- Sumcow, N.F. (1895). Kol'berg. W: J.E. Andriejewskij, S. Peterburg (red.), *Enciklopediczeskij sl'owar Brokhausa i Efrona*, t. 15A.
- Sumcow, N.F. (1896). Sowriemiennaja małorusskaja etnografija: małoruscy w sowriemiennoj pol'skoj etnografii. *Kijewskaja starina*, t. 54, ijul', august, 138–143.
- Szuchewycz, W. (1899–1908). *Hucul'szczyna*, cz. 1–5. L'wów: Naukowe towarzystwo ym. Szewczenka.
- Szyfelbejn, Z. [Sokolewicz] (1956). Próba oceny wartości materiałów Oskara Kolberga dla badań nad kulturą materialną Kurpiowszczyzny. *Lud*, t. 42, 264–293.
- Tokariew, S.A. i Czeboksarow, N.N. (red.) (1964). Polaki. W: *Narody zarubieźnoj Jewropy*, t. 1 (s. 75–172). Moskwa: Izdatiel'stvo Nauka.
- Tokarska-Bakir, J. (2004). Żydzi u Kolberga. W: J. Tokarska-Bakir, *Rzeczy mgliste. Eseje i studia* (s. 49–72). Sejny: Fundacja Pogranicze.
- Triller, A. (1968). (rec.) Oskar Kolberg, Dzieła wszystkie (Gesamte Werke). *Zeitschrift für Volkskunde*, vol. I, 103–104.
- Turczynowiczowa, M. (1965). Przedmowa. W: Korespondencja Oskara Kolberga, cz. I, *Dzieła wszystkie*, t. 64 (s. V-XI). Wrocław-Poznań: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Turczynowiczowa, M. (1967–1968). Henryk Oskar Kolberg. W: *Polski słownik biograficzny*, t. 13 (s.300–304). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Utenkowa-Szałapak, I. (2013). Oskar Kol'berg i jego fol'klornoje sobranije. *Woprosy etnomuzykoznanija*, no. 2, 94–111.
- Utenkowa-Szałapak, I. (2014). *Nasledie Oskara Kol'berga w istorii sławjanskoj etnomuzykologii*. Sankt-Peterburg: Siewiernaja zwiezda.
- Vlahović, P. (1969). Jugoslovenska folkloristika u rukopisnoj građi Poljaka Oskara Kolberga. *Narodno Stvaralaštvo- Folklor*, z. 29–30, 99–107.

- Vlahović, P. (1973). Jugosłowiańska kultura ludowa i folklor w pracach Oskara Kolberga. *Lud*, t. 57, 111–116.
- Waszczyńska, K. (2014). Metody pracy, zasady i praktyka podziału regionalnego w monografiach Oskara Kolberga. *Lud*, t. 98, 17–39.
- Winogradowa, L.N. (1967). Miasto i znaczenie Kol'berga w pol'skoj fol'kloristykje. *Sowiet'skoje sławjanowiedienije*, t. 6, 40–48.
- Wójcicki, K.W. (1869). (rec.) Lud – Jego zwyczaje, sposób życia..., przedstawił Oskar Kolberg. *Biblioteka Warszawska*, t. 1, 134–140.
- Zborowski, J. (1937). Odnalezienie teki podhalańskiej Oskara Kolberga. *Wierchy*, r. 15, 253.
- Zbyr, I. (2006). Kalendarno-obrjadowa poezja Pokuttja u zapisach O. Kol'berga: żanrowo-tematicznij analiz. *Wisnik L'wiws'koho uniwersytetu*. Serija filologiczna, wyp. 37, 348–357.
- Zbyr, I. (2007). Postat' O. Kolberga na tli ukrajins'koj narodoznawczoj nauki drugoj połowini XIX st. *Wisnik L'wiws'koho uniwersytetu*. Serija filologiczna, wyp. 41, 102–109.
- Zbyr, I. (2008). „Pokuttja” O. Kolberga w konteksti naukowych diskusij ukrajins'kich ta polskich doslidnyki. W: I. Franka, C. Nejmana ta insz. W: *Materialy Miżnnarodnoho naukowoho kongresu „Iwan Franko: duch, nauka dumka, wolja...”*, t. 1 (s. 980–991). Lwiv: Wydawniczij centr LNU.
- Zbyr, I. (2011). Informatori ta korespondenti Oskara Kolberga: zauwahi ta komentari doslidnikiw. *Mandriwec*, 5, 73–76.
- Zbyr, I. (2014). *Oskar Kol'berg i jogo zbirnik „Pokuttja*. L'wiv: L'wiws'kyj nacional'nyj uniwersytet.
- Zbyr, I. (2015). Wkład Oskara Kolberga w rozwój ukraińskiej folklorystyki końca XIX i początków XX wieku. W: E. Antyborzec (red.), *Ja daję właśnie materiał... O dziele Oskara Kolberga w dwusetną rocznicę Jego urodzin* (s. 432–445). Poznań: Instytut im. Oskara Kolberga.
- Zelenin, D. (1927). *Russische (Ostslawische) Volskunde*. Berlin-Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
- Zelenin, D. (1947). *Polskij narod* [maszynopis]. Petersburska Filia Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk, f. 849, op. 1, d. 458.